

GérKárCs.: Géresi, Károlyi család levéltára.

Lelkonn.: Leleszi Konvent levéltára.

Muz.Kállay: Kállay család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Muz. Soos: Soos család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.: Nádasdy család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.Szám.: u. a. számadásai.

Pann.Lev.: Pannonhalmi Levéltár.

Székelv. oklevéltár, kiadta Szabó Károly. 1812.

Szendrő város levéltára.

Urb. et Cons.: N. Múzeum Levéltárának „Urbaria et Conscriptioes” c. gyűjteménye.

Veszp.Lev.: Veszprémi levéltár.

Zichy okm.: Zichy okmánytár.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Vajz.

Móra Ferencnek néhány hónappal ezelőtt *Mit mesél a vajz?* címen megjelent egy humoros tárcacikke, melyben a maga kedves módján arról számol be, hogy mi mindent nem hisz a szegedvidéki nép az archaeologiai ásatások alkalmával a föld mélyéből előkerülő csontvázakról. Engem e tárcában persze az a népnyelvi tény érdekelt legjobban, hogy a *váz* szónak ezen újságközlemény szerint Szeged vidékén *vajz* alakja van. Azért is érdekelt engem, mert a *váz* szónak ez az alakváltozata *Szinnyei MTsz.*-ában nincsen meg, de főleg azért érdekelt, mert emlékeztem rá, hogy már néhány más szavunk népnyelvi változataiban is feltűnt nekem, hogy magánhangzó és rákövetkező *sz* vagy *z* között ennek vagy annak a vidéknek nyelvjárásában egy metimologikus *i* (vagyis csökkentett nyomatékú *i*) hang fejlődött. (Ezt az *i* magánhangzót a mi közéleti helyesírásunkban legtöbbször a *j* betűvel szoktuk jelölni, pl. *haj*, *száj*, *fojt*, *új*, *tej*, *éj*, *íj*, *bőjt*, *gyűjt* stb.; ezért tehát a *vajz* hangsort is *vajz*-nak írjuk).

Eddig a következő ilyen természetű adatokról van tudomásom: *blúz*-ból Pápa vidékén *blujz* lett (EtSz. 423), *cuspájsz*-ból a sopronmegyei Csepregen *csujszpájsz* (MTsz.), a 'gumipuska' jelentésű diáknyelvi *csúzli*-ből több vidéken *csujzli* (EtSz. 1235), *flaszteroz*-ból Pozsonyban *flajszteroz* (MTsz., ez azonban valószínűleg csak tökéletlen jelölés *flajszteroz* helyett), *gaz*-ból Nyitramegyében *gajz* (Nyr. XXXIV, 42), a 'petroleum' jelentésű *gázból* a csanádmegyei Apátfalván és Beregmegyében *gájjz* (Takáts F.: Az apátf. nyelvj. 20. l. és MNy. III, 187), (hazai ném. nyelvj. *klazl* >) dunántúli *klázli* > *kélázli*-ből Sopron vidékén *kélajzli* (MTsz.), *susztér*-ből Dunántúl *sujsztér*, és *Bálint Sándor*, *Túri Károly* és *Kömüves Géza* urak szíves értesítése szerint *ananász* helyett is azt mondja a szegedi köznép, hogy *ananájsz*, és *kulimász* helyett a ceglédi köznép azt, hogy *kulimajsz*, a bácsmegyei Csantavéren pedig arról a gyermekről, amelynek a szájára vagy az arcára étel vagy valamely más ragadós anyag kenődött,

azt mondják, hogy *majzos*, ami nyilván a köznyelvi *mázus* szó alakváltozata. Hozzájárul ezekhez most még a szegedvidéki *váz* > *vajz*, s így összesen tizenkét ilyen hangfejlődésről van tudomásom. A MfTsz. szerint ugyan a Székelyföldön még *aszni* > *ajszani*, *asszony* > *ajszon*, *az* > *ajz*, *aztán* > *ojsztán*, *bosszú* > *bujszu*, *husztaj* 'vadállat, ragadozó állat (medve, farkas)' > *hujsztaj*, *lész*, *lészén* > *lőjsz*, *lőjszön*, *taszit* > *tajszit*, *tavasz* > *tavajsz*, *tészem* > *téjszém*, *utazás* > *útajzás*, *vészem* > *véjszém* és *vissza* > *vijsza* is hallhatók volnának, csak hogy a MfTsz.-nak ezen adatai kivétel nélkül mind *Kriza* Vadrózsáiból vannak véve, s én (NyK. XXXIX, 413—15) már 18 évvel ezelőtt kimutattam, hogy *Krizának* ezen állítása tévedésen alapul, hogy tehát ezen adatok — nem hitelesek.

Ezen inetimologikus *i* hang fejlődésének okát kutatva először is meg kell állapítanunk három tényt. Először azt, hogy az *i* ilyen hangtani helyzetben mindig csak az egyszerű köznép nyelvében fejlődött, ellenben a köznyelvnek, vagyis a műveltebb társadalmi osztályok beszédének egyetlen egy szavában sem. Másodsor azt, hogy mindig csak olyan szavakban észlelhetjük fejlődését, melyek a nép nyelvében szokatlanok, többé-kevésbé idegenek (a *váz* sem kivétel ez alól, mert csak 'madár-ijesztő' jelentésben népi szó; 'Skelet' jelentése csak az irodalmi nyelvből hatolt le az utóbbi időben a népnyelvbe), de sohasem a népnyelvnek közhasználatú, a gyermekkortól fogva megszokott szavaiban (pl. *asztal*, *megázik*, *úszik*-félékben). Harmadsor pedig azt, hogy mindig veláris (a szájüreg hátsó részében képezett) magánhangzó és *sz* vagy *z* között fejlődött, de sohasem palatális (elől képezett) magánhangzó és *sz* vagy *z* között, és sohasem akár veláris, akár palatális magánhangzó és valamely más mássalhangzó között. A vizsgálatunk tárgyát tevő jelenséget tehát szabatosan úgy határozhatjuk meg, hogy: a nép nyelvében, idegen szavakban, veláris magánhangzó és *sz* vagy *z* között több esetben inetimologikus *i* fejlődött. Szem előtt tartva e három tényt, és hozzávéve még azt a körülményt is, hogy valamennyi magánhangzó közül az *i* képzése módja áll legközelebb a *sz* vagy *z*-éhoz (e kettőnek képzésekor tudvalevőleg teljesen azonos minden más beszélőszervnek a működése, csak éppen a hangszalagok működése tekintetében van közöttük különbség), már nem lesz nehéz megmagyarázni az okát annak, hogy miért fejlődött itt inetimologikus magánhangzóként éppen *i* (nem pedig valamely más magánhangzó), miért csak idegen szavakban, s miért csak a nép nyelvében.

Közismert fonetikai tény, hogy egy-egy szó hangsorának képzésekor beszélőszerveinknek igen sokféle mozgást kell végezniök, s hogy e mozgások könnyen, gyorsan és pontosan mennek végbe akkor, ha már sokszor ejtettük ki a szót, ellenben nehézkesen, lassan és főleg pontatlanul akkor, ha még csak ritkán, vagy éppen még sohasem ejtettük. Természetes eszerint, hogy ha a népnek valamely egyszerű embere olyan szót akar kiejteni, melyet már hallott ugyan néha másoktól, de ő maga még sohasem használta, bizonytalanul, ingadozva, többé-kevésbé pontatlanul fogja végezni a hangsor képzéséhez szükséges artikulációs mozdulatokat. S ha e szó hangsorában veláris magánhangzó után *sz* vagy *z* következik, könnyen megeshetik, hogy nyelvét nem a legrövidebb úton fogja előrevinni abból a helyzetből, melyben a veláris magánhangzót képezte, abba a helyzetbe, amelyben majd a *sz* vagy *z* hangot kell képeznie, hanem egy kissé eltér nyelvvel a legrövidebb úttól, s ezen eltérés közben

érinti azt a helyet (egészen közel a *sz, z* képzése helyéhez), ahol az *i* hangot szoktuk képezni. Mivel azonban ez az eltérés azon mozdulat közben történik, melyet a fonetikában átmeneti kapocsnak szoktunk nevezni, azért ezen eltérés következtében nem teljes nyomatékú *i*, hanem csökkentett nyomatékú *i* keletkezik a veláris magánhangzó és a *sz* vagy *z* között. Ez persze, szigorúan véve a dolgot, hangképzésbeli hiba. S ha mi, műveltebb emberek, akik már sokszor hallottuk és ejtettük e szó igazi hangsorát, halljuk ezt az inetimologikus *i*-vel gyarapodott hangsort, világos tudatában vagyunk annak, hogy ez csak hibás ejtés következménye, ezért tehát nem utánozzuk, s így a műveltebb osztályokban nem terjed el ez a „hibás“ új alak. De ha csekély műveltségű emberek hallják ezt az *i*-vel gyarapodott hangsort, akik talán, most hallják életükben először ezt a szót, azok bizony nem tudják, hogy hibásan volt ejtve, s ezért adott alkalmalmmal ők is így ejtik, s lassanként mások is eltanulják tőlük, megszokják és állandóan használják egy-egy vidéken ezt az *i* hangú alakot. Ez a magyarázata annak, hogy 1. a nép nyelvében, 2. egyes idegen szavakban, 3. veláris magánhangzó és *sz* vagy *z* között, 4. ezen vagy azon a vidéken inetimologikus *i* fejlődött.

Figyelemreméltó azonban még az a körülmény is, hogy a *blúz* > *blujz*, *csúzli* > *csujzli*, *kulimász* > *kulimájsz*, *mázus* > *majzos* és *váz* > *vajz* esetében az inetimologikus *i* fejlődésével kapcsolatban megrövidült a megelőző hosszú magánhangzó: *ú*-ból *u* lett, az *á*-ból pedig — mivel ennek rövid párja, az illabiális *á*, az Alföldön nem szokásos — hanghelyettesítéssel labiális *a* lett. Ez az érdekes hangtani jelenség eddig teljesen elkerülte a magyar nyelvészek figyelmét. E fennebbi öt példán kívül egyelőre magam is csak annyit tudok róla, hogy egyes székely vidékeken is megrövidült az a hosszú magánhangzó, amely kettőshangzová fejlődött. Pl. (*volt* >) *vót* > *vout* vagy **vuyot* > *vuot* > *vuət*, (*zöld* >) *zöd* > *zöüd* vagy **züöd* > *züöd* > *zü d*, *réce* > *rëjce*, *szekér* > *szekëjr* stb.

Horger Antal.

Bugac.

I.

„Bugac“ Kecskeméten — Bessarábiában!

Nem kenyerem a nyelvészkedés, így nem is merek ellenkezni *Bátky Zsigmond* úr szófejtésével: „... Bugac a becsületes neve, lévén régebben *Bugac-háza*, tehát *Bugac* nevű embernek a „szállása“... és a t.“ (v. ö. *Népünk és Nyelvünk* I. évf. 39. l.) Valahogyan azonban én más megfontolást gondolok.

Feltűnőnek találok ugyanis, hogy a kecskeméti Bugac puszta növényzete az orosz steppe-k növénytakarójával nagyon rokon, az viszont a bessarábiaival. És Bessarábiában az egyik nagy steppe neve szintén „Bugeac“, melyről most frissiben írt talajtani tanulmányt egyik oláh pedologus: *P. Enculescu*: Die Bodenkarte der Steppe von Süd-Bessarabien (Bugeac) — Proceedings and papers of the First International Congress of Soil Science, Volume IV. Washington 1928: 469—471 — amely cikkben szerző következetesen „Bugeac“-ot ír mindig. Botanikailag e